…Наближався великий вітер з пустелі.

І. Бунін.

Взимку 1924 року за пару днів до його кінця, коли з берегів свинцево-сірої Фінської затоки розбурханого Балтійського моря задули студені вітри і земля закам’яніла, а світ білий став зимним та непривітним, у Таллінні, на одній з його околиць в повному зубожінні й забутті помирала якась Віра на прізвище… А втім, яке було її призвіще, мало хто пам’ятав (та і нікого воно не цікавило — чи не все одно?), знали її як бабу Віру — ворожку на картах.

Ще дехто називав її шанобливіше: Віра Іванівна. Це — її постійні клієнти. А ще ж зовсім недавно в пресі Франції та Росії її величали (з натяком на деяку частку містики) не інакше, як — "таємнича дама". Або й просто — Мадам (у Франції чи Госпожа в Росії). Але то було вчора, а сьогодні (що тільки з нами часом не витворяє життя та його обставини!), усіма забута, вона працювала поденщицею на лісопильному заводику Таллінна. Робота була непрестижна і тяжка — баба Віра в довгім брезентовім фартусі, у таких же рукавицях та гумових чоботях тягала з-під пилорами чималі корзини з тирсою, прибирала кору та обрізки — і це вона, вчорашня — ТАЄМНИЧА ДАМА! За день так вимотувалась, що під вечір ледве на ногах трималася. І це в її шістдесят три роки. Життя здавалося вже прожитим. Мабуть, так воно й було. Навіть замолоду вона ніколи не відзначалася здоров’ям, була хирлявою, а під старість снаги, ясна річ, не прибавилося, навпаки.

Але… Куди подітися? Та й жити треба було за щось. Власне, доживати віку, що так передчасно зійшов нанівець. (А блискуче ж розпочався і блискуче потім тривав!). Заробіток був абиякий, тож вечорами баба Віра підзароблялася ще й на картах — була вродженою картяркою. Клієнти в неї завжди водилися і карти якось допомагали зводити кінці з кінцями. Аби не померти голодною смертю. Була вона

грамотною, тож її обіцяли перевести в контору — сухо, чисто і затишно, і робота не пильна, не на жахливих протягах, але… Обіцянки швидко даються та не швидко виконуються. Так баба Віра й не дочекалася обіцяного. Злягла. Протяги, що вільно гуляли в пилорамі, доконали її. Ідучи на роботу, промокла на холодному дощі зі снігом, кашляти почала, хиріла, хиріла і — злягла…

— Це вже… все, дитино моя, — дивлячись кудись мимо дочки, сказала, як невидиму риску підвела. — Не думала, що так рано…

— Не падай духом, мадам Крижанівська, як тебе колись величали у Франції, — силкуючись бути бадьорою, вигукувала дочка.

— Тепер вже ні Франції, ні Росії… Нікому не потрібна. Скінчився мій час, наче вранішній туман…

— Полежиш, відігрієшся вдома, мамулечко моя, воно й мине, і ти знову будеш у всіх на слуху, таємнича моя дама.

— Минулому немає вороття, дочко.

— Але треба надіятись — як би там не було. Надія ніколи не…

— Не залишає людину? Це ти хотіла сказати? — Дочка кивнула: — Але надія мене вже й залишила — я вже й попрощалася з нею. А заразом і з життям. — Мовчала, збираючись з силами. — Мадам Крижанівської більше немає, а є якась… задрипана баба Вєрка, поденщиця і картярка. Отакий у мене вже статус. Та й для чого життя мені потрібне? В чужій країні. Біля розбитого корита. Кому якась там баба Вєрка потрібна?

— Невже тобі не допоможе… ВІН?

— Рочестер?

— Так, Вчитель. Треба його викликати. Він раніше тебе виручав, хоч я ніколи не вірила в його існування та все… Допомагав колись, допоможе й цього разу…

— У мене вже немає життєвої енергії, щоби Рочестера… викликати з астрального світу. Там, — кивнула на замерзле вікно, — за морозами, в холодній далині, у немислимих просторах Всесвіту, де сяють зорі, він, Рочестер. Але він так високо й далеко, що мені до нього… не догукатися. Вже не догукатися, — дихала важко, зі свистом — боліли груди простуджені на пилорамі на протягах. — Та й потім… Все, що мені було долею визначено зробити, я зробила в цьому світі, інше мене нині хвилює. За що мене поховаєш, як у хаті нашій, у бараці — жодної купюри. Правда, на лісопильні мені не заплатили за останній тиждень. Підеш в контору, попросиш. Та якось і загребете… Хоча земля зараз від морозів кам’яна. Чи ж хто візьметься в таку хугу могилу довбати? (В дочки ледь не вихопилося: "Візьмуться, візьмуться, аби гроші…" та вчасно прикусила язика). А втім, ще ніхто з того світу назад не повертався — знайдеться й мені там місце. Гірше, що тебе залишаю в чужій стороні серед чужих людей. Від цього на душі тяжко… А нічого не вдієш — така мені випала карта, як я часто повторюю клієнтам, коли їм ворожу… Випала карта і все тут… Прощай, дочко і не поминав лихом. Подай мої книги, які там у нас примірники вціліли. Хочу востаннє на них подивитися… Та ще, як сили стачить, потримати їх у руках… Це мої діти. Як їм буде без мене? В цьому світі? Чи ж хто хоч згадає їх, як мене не стане?

— Може б ти на карти кинула, мамо?

— На свою долю? Гм… Собі жодна ворожка, яка поважає себе, ворожити не буде. Це, зрештою, не естетично. Та я і без карт знаю, що мене чекає — забуття. Суцільне забуття!

Так закінчила своє недовге земне життя відома до революції російська письменниця Віра Крижанівська. Про таких, як вона, тоді казали: із бувших… І права на майбутнє в царстві більшовиків такі вже

не мали. Як й взагалі, на подальше життя. Нова влада їх, недобитих, просто викреслила із списку живих…

За походженням Віра Іванівна з тамбовських дворян, де було коріння її роду. Але народилася у Варшаві — там її батько, генерал— майор командував артилерійською бригадою. Дівчинці виповнилося десять років, як батько негадано помер і сім’я залишилася чи не в злиднях. Якось вдалося Віру прилаштувати до Петербурзького духовного товариства благородних дівиць, через рік вона поступить до Санкт-Петербурзького училища святої Катерини — т. зв. Катерининський інститут, — але через слабке здоров’я та фінансові негаразди змушена буде залишити його. На тім і завершить офіційну освіту. Навчатиметься вдома.

А далі все зміниться як за помахом чарівної палички. У дев’ятнадцять неповних років Віра поїде до Франції, де буде виступати… Ні більше, ні менше, як… медіумом. У дев’ятнадцять неповних літ! Правда, дівчина з юних літ захоплювалася крім історії, ще й окультизмом і досить швидко самотужки оволодіє окультською премудрістю, та все ж… Талан такий мала чи що? Медіум (з лат. щось середнє, проміжне) — за уявленням спіритів посередник між людьми і світом духів. (У парапсихології — людина, яка має здібності до надчутливого сприйняття).

І ось якась Віра Крижанівська, дівча, яке тільки-но заходилося торува— ти самостійну стежку і раптом — медіум! Посередник між людьми і світом духів! Метаморфоза! Але в Парижі дочка генерал— майора виступатиме досить успішно — в ролі медіума. А Париж, як і стріляного горобця, на якійсь там полові не проведеш! А про неї в Парижі навіть слава пішла — це ж треба! Хоч здивувати парижан чим-небудь було ой як не просто.

А ще дівчина писала. Здебільшого ночами.

Історичні романи. Просто так сходу й почала писати історичні романи. Та ще й французькою мовою, якою володіла досконало (потім її твори перекладатимуть і на рідну, російську).

За слабкого здоров’я ця дівчина виявилась сущим титаном у праці. За час перебування в Парижі — чи не десять років, — вона напише й видасть кілька (ціла серія) історико— окультських романів — "Фараон Мернефта", "Помста єврея", "Сім победіші", "Цариця Хатсау" та інші. І всі вони користуватимуться значним успіхом — як у парижан, так й вдома, в Росії — дивина-а! (Як молода авторка прогулюватиметься після трудів праведних набережною Сени чи з’являтиметься на Монмарті, її впізнаватимуть і прохатимуть мадемуазель Віру ощасливити автографом).

Це був час, про який філософ Ніколай Бердяєв писав:

"… тоді було сп’яніння творчим піднесенням (мається на увазі й Росії — В. Ч.) новизна, напруга, боротьба, виклик. У ті роки Росії було послано багато подарунків. Це була епоха пробудження в Росії самостійної філософської думки, розквіт поезії й загострення естетичної чуттєвості, релігійного неспокою, шукань, ІНТЕРЕСУ ДО МІСТИКИ І ОКУЛЬТИЗМУ (виділення моє — В. Ч.). З’явилися нові душі, були відкриті нові джерела творчого життя, бачилися нові зорі, поєднували почуття закату і загибелі з надією на перетворення життя. Але все це відбувалося в досить замкненому колі…"

Критики дивувалися. Ніколи до того і за перо в своєму короткому житті мадемуазель Крижанівська не бралася (тільки дуже захоплювалася історією і перечитала все, що можна було), не виявляла аніяких ознак літературного обдарування чи бодай схильності фантазувати і раптом… Романи! Історичні! Серіями! І всі здобули успіх. І це у вередливої французької публіки!

Її вже почали звати "мадам Крижанівська" — після того, як — дещо екзальтована і безперечно, безприданниця, недовго побувала замужем за набагато старшим за неї чоловіком. Значно старший за неї, він був багатим, служив камергером при його імператорської величності дворі, відомого тоді спірита, який очолював Санкт-Петербурзький "Гурток дослідження в області психології". Чи не він, його імператорської величності камергер і захопив її спіритизмом і всім, що з нього витікає? Правда, замужем вона побувала недовго, народила дочку і невдовзі розлучилася, залишившись на своєму, ще дівочому прізвищі. То звідки вона, по суті без освіти, так добре знає історію? І зокрема екзотеризм, мало тоді кому відомий. Цим грецьким словом — в перекладі "внутрішній", — називається феномен культури різних епох, що включає з одного боку віру в існування надприродного, вищого світу, уявлення про нього, а з другого — засоби спілкування з цим світом, підкорення його своїм інтересам. Одне слово, містика. Модна, популярна, але — містика. В спецдовідниках радянської пори можна прочитати, що містицизм (від грецьк. таємничий) — у широкому розумінні погляди і уявлення, які приписують природнім і суспільним явищам надприродне, таємниче, недоступний пізнанню і поясненню початок. А ще — можливість безпосереднього спілкування людини з надприродними силами — богами, демонами, духами тощо. Містицизм властивий усім релігіям і течіям ідеологічної філософії на рівні буденної свідомості, виражається в ілюзійних видіннях, "одкровеннях", "осяяннях" тощо. Лежить в основі всіх форм магії, притаманний нині окультизму, спіритизму, теософії, антропо-софії, ірраціоналізму, інтуїтивізму.

А ще писалося, що загалом усі різновиди містицизму антинаукові і відіграють реакційну соціальну роль.

Всього цього не знала Віруня, а сприймала містицизм, як тайну з тайн, як справді одкровення, осяяння тощо, можливість зв’язатися з потойбічним та астральним світами, звідки вона чекала— виглядала Вчителя.

Взірцем і кумиром для Віри Іванівни Крижанівської на все життя стала Олена Петрівна Блаватська, письменниця і теософ, авторка численних праць і цілої доктрини. Вона прославилась своїми "чудесними" здібностями — неймовірно-фантастичними, на межі надприродного і так прошуміла, що нині займає чільне місце у двох енциклопедичного типу виданнях, що діаметрально протилежні одне одному — у книзі "100 великих жінок" (Москва, "Вече", 2004) і в книзі "100 великих авантюристів", (теж Москва, теж "Вече", рік видання 2003). І там, і там їй "дісталося", і там, і там вона займає буцімто "законне" місце, тож і суперечки навколо її імені і доктрини з різними, теж діаметрально протилежними оцінками, часто суперечливими, не затихають і досі. А коли так, то "щось, виходить, є". А в часи Віри Іванівни нею захоплювалися — правда, у широкому вузькому колі, — чи не одностайно, тому й оцінка була теж одностайною — видатна, майже, легендарна жінка світу!

Олена народилася в українському (тоді в складі російської імперії) місті на березі середнього Дніпра Катеринославі в сім'ї обрусілого німця на російській службі, артилерійського полковника Гана і письменниці Олени фон Ган, урадженої Фадєєвої, яка видавала романи під псевдонімом "Зенеїда Р-ва", Померла рано, у 28 років від сухот. Письменницею стала і сестра Олени Петрівни Віра — сімейство виявилось, взагалі, талановитим.

Блаватська мала мужоподібну (не повезло жінці із зовнішністю) не складну фігуру, некрасиве обличчя і глибокий нутряний голос, що линув у неї звідкілясь із живота і приводив декого в священно-містичний трепет. (Із свідчення одного із її сучасників: "Широка в кості, вона має вигляд нижче середнього росту. У неї було велике лице, широкі плечі і стегна, світло— каштанове волосся, що вилося..."). Багато курила, сама набиваючи папіроси. Очі мала великі, голубі, що притягували до себе магнітом. Не маючи успіху, як жінка — попри голубі очі, єдине її жіноче багатство — Олена Петрівна проповідувала аскетизм, осуджувала і не сприймала любов, вважаючи її чимось непотрібним і зайвим в роду людському. Взагалі, земна любов у неї замінювалася якимось сурогатом

— духовними зв’язками з потойбічними (???) істотами. Для збереження духовної чистоти серця за її правилами треба було уникати тілесних контактів з особами протилежної статі — як вогню! Правда, шістнадцяти років вона все ж таки ухитрилася "сходити" заміж — кажуть, з метою здобути повну незалежність, — за шістдесятилітнього генерала Блаватського. Але одразу ж після вінчання наречена втекла від свого чоловіка, щоб "у нього і в думках не було, що вона йому жона". Ображений і обурений генерал почав було "качати свої подружні права", вимагаючи од своєї юної жони "виконання подружніх обов’язків", але де там. Зостався, як кажуть, не солодко сьорбавши. Юна жіночка його, ще дівча, накивала п’ятами — вже не як Ган, як Блаватська, самостійна, бо заміжня.

"Щастя жінки — в здобутті влади над потойбічними силами (далися вони їй, ті потойбічні сили!), — занотовувала збігла наречена до свого потаємного записника. — Любов — це всього лише кошмарний сон". (Забігаючи наперед, скажемо, що незадовго до смерті Блаватської її недруги і супротивники — а їх у неї завжди було та було! — опублікують в американській газеті "Сан" викривальну статтю, в якій звинуватять Олену Петрівну в розпусті, до якої вона нібито вдавалася в молоді роки — навіть народила позашлюбного сина! Але Блаватська звернулася до суду (за іншими даними лише погрожувала до нього звернутися) і буцімто газета змушена була дати спростування).

Більша частину свого життя Олена Блаватська, залишивши Росію — як час покаже, назавжди, — мандрувала по країнах Азії (відвідала Індію і Гімалаї), Америку, Африку, перетворившись на "жінку світу". За її власним зізнанням, вона здійснила чи не три кругосвітні мандрівки, під час яких з нею траплялися найнеймовірніші пригоди та історії, різні там чудасії-рахуби. (А втім, вважається, що ті історії нею ж самою й придумані — є і такі думки дослідників. Інакше доведеться припустити, що якісь таємничі позаземні сили переносили її із місця на місце, з країни в країну…)

Із своєї десятилітньої подорожі Олена Петрівна повернулася поклонницею магії та окультизму, "тайни" яких вона за власним зізнанням пізнала на Сході. (О, цей загадковий Схід!) Ті, хто її добре знав, свідчили: зі Сходу вона привезла уміння чревовіщати, виконувати різні фокуси, що вимагали вправності рук і складної ілюзіонної техніки, якісь зачатки гіпнотизера— любителя, а також детальні сценарії церемоніалів прадавніх релігійних обрядів, що й допомагало їй потім в Європі та Америці "створювати чудеса". В Америці вона носила яскраво — червону гарібал— дійську сорочку (на сірому оточуючому тлі вона цим яскраво виділилася) і курила папіроси. Володіла магнетизмом, перед яким не просто було встояти. "У ній було щось демонічне.." — зауважить один з тих, хто її тоді близько знав.

Порвавши зі своєю батьківщиною, прийняла американське громадян — ство. У своїй книзі "Пошуки в окультних науках" поділила прихильників на чистих і не чистих, заявивши, що чорна і біла магії — не справжнє чаклунство. Себе вона зарахувала до вибраних, до тих, які "з чистим серцем". Щоб бути в чистоті, треба виконувати відомі на Сході вимоги і правила: уникати статевих зносин, не їсти м’ясного, сторонитися спиртного і наркотиків, зректися суєти сует земного світу, як можна частіше вдаватися до медитацій (молитв) — в ім’я пізнання вічних істин.

Це підкупляло багатьох і ряди її прихильників росли та росли.

"Не дивлячись на те, що Блаватська зараховувала себе до товариства вибраних, серця і тіла яких перебували в постійній чистоті, їй в той же час був притаманний виключний цинізм по відношенню до того, що вона проповідувала, а точніше сказати, до тих, кому вона проповідувала свої ідеї. Відомому руському літератору В. С. Соловйову попервах захопленому теософією вона буцімто (в пориві відвертості?) говорила: "Що ж робити, коли для того, аби володіти людьми, необхідно їх обманювати, і змусити іти з ким би то не було, треба їм обіцяти і показувати цяцечку… Адже будь мої книги і "Теософіст" в тисячу разів цікавішими і серйознішими, хіба б я мала де б то там не було, і який би

то не було успіх, якби за всім цим не стояли феномени… Нічого б я не домоглася і давним-давно околіла б з голоду. Роздавили б мене… І навіть ніхто не став би задумуватись, що я теж жива істота, тож хочу їсти-пити… Але я давно вже, давно збагнула цих душок— людей, і глупість їхня дає мені величезне іноді задоволення… Ось ви так і не задоволені моїми феноменами, а чи знаєте, що майже завжди, чим простіше, тим глупіше і грубіше феномен, тим він надійніше вдається…" — "100 великих авантюристів".

Російський філософ— ідеаліст, богослов, публіцист і поет Володимир Сергійович Соловйов розчарувавшись в теократичній утопії (сповідував ідею катастрофічного кінця історії, есхатологію) називав Блаватську (якою попервах захоплювався) "ловцем душ" і, як вважається, "безжалісно викрив її у своїй книзі".

У 1875 році Олена Блаватська на пару з одним із своїх сподвижників заснувала Теософське товариство, яке швидко об’єднало десятки тисяч, як прийнято вважати, фанатиків.

(Теософія — від двох грецьк. слів — бог і мудрість, будь-яке містичне вчення, що претендує на розкриття особливих таємниць Бога. Зокрема й містична доктрина Блаватської та її послідовників — еклектичне поєднання містики, буддизму та інших східних релігій з елементами окультизму та неортодоксального християнства).

З роками, але досить швидко її товариство перетворилося у теософську церкву (нині, як пишуться ці рядки її прихильниками є мільйони чоловік, переважно в Америці). Варт зазначити, що теософи, як і спірити визнають реальність потойбічного світу, можливість контакту з істотами, які його населяють, та перенесення матеріальних тіл у просторі і в часі за допомогою психічних зусиль проникнення через стіни, читання думок, заклеєних листів тощо. Взагалі ж — творіння неймовірних чудес. В програмі Теософського товариства закладені ідеї Блаватської, один з пунктів яких гласить: вивчати сокровенні тайни Всесвіту, особливо ж психічні сили, що дрімають в людині. (Це Олена

Петрівна виклала в своїй книзі "Відкриття Ісиди" (1877)). Потім Олену Блаватську буде звинувачено в містифікаторстві, різних маніпуляціях, нечесних фокусах і підтасовках при демонструванні "феноменів" та інших трюків. Звинувачення набрало аж 200 друкованих сторінок! Висновок: "Пані Блаватська найосвіченіша, дотепна і цікава обманщиця, яку тільки знає історія, так, що її ім’я заслуговує по цій причині бути переданим потомству". На якийсь час після цього почалися чи не масові втечі з Теософського товариства. Блаватська навіть збиралася піти з цього світу, який відхилив її "вчення", погрожувала виїхати назавжди в Гімалаї, але нікуди не поїхала. Тім паче згодом знову почала рости цікавість до Теософського товариства і ряди його знову почали поповнюватися. Олена Блаватська невтомно — як наче нічого не трапилося, — виступала з лекціями, слава і відомість її росли як на дріжджах, влаштовувала різні "феномени", сиріч чудеса, написала багато теософських праць, які лише тепер, починаючи з І990-х років видаються в Росії, де ряди її прихильників ростуть і ширяться.

Померла Олена Петрівна 8 травня 1891 року, її прах після кремації був розділений на три частини і сьогодні покоїться в Нью-Йорку, в Адіярі, де був головний осідок теософів та в Лондоні. Її апартаменти англійські теософи оберігають в недоторканності.

Своє Теософічне товариство Олена Блаватська організувала під впливом індійської філософії, тож вважається, що цим вона проклала на Захід шлях буддизму і медитаціям, кришнаїтам і йогам, вченню про карму та інкарнацію. Як зазначав німецький письменник Курт Воннегут, вона "поділилася з нами мудрістю Сходу".

І хоч спеціалісти Лондонського товариства практичних досліджень свого часу й оголосили Олену Петрівну "однією з найбільш довершених… обманщиць епохи" (такий собі Каліостро в спідниці), але після її смерті залишилося 65 тисяч членів Теософічного товариства, яке існує й нині. А це щось таки говорить.

День поминання своєї великої навчательки Олени Петрівни теософи у всьому світі називають не інакше, як Днем Білого Лотоса.

… Віра Іванівна Крижанівська — письменниця-фантастка, історик, велика прихильниця і пропагандистка окультизму, екзотеризму, відомий медіум, закінчить свої дні через 33 роки після своєї наставниці, з якою вона, до речі, жодного разу не зустрічалася, але чиї ідеї пропагувала у свої романах. І останнє, що вона згадає у цьому світі, перед тим, як його залишити, буде ім’я Олени Петрівни Блаватської, перед якою Віра Іванівна схилялася все життя. Попри все, що говорили й писали недоброзичливці про її вчительку (великі неординарні особи завжди породжують різні судження — від захоплених до часом, зневажливих).

Зітхнувши, дивлячись кудись у простір, скаже швидше звертаючись до своїх майбутніх читачів і прихильників:

— Як би я була потішена, аби день мого поминання (а хтось же згадає колись і мене, мусить згадати, адже дещо і я залишила свого в літературі) було названо так же гарно, як і день поминання Олени Петрівни…

Проте історія не любить повторюватись. В одних це (як і у випадку з Блаватською) День Білого Лотоса, в інших…

А втім, у кожного має бути свій день (тоді світ буде цікавішим і ще незбагненнішим) — може, й День Великої Тайни. Так, так, адже кожна людина в цьому світі є Незбагненною Таїною, як, між іншим, і Космос, що її ми ще будемо розгадувати і яку ніколи — в тім і парадокс — не розгадаємо. Бо всі ми творці небачених книг (навіть ті, хто ніколи не писав їх на папері, а творив самим життям). Скільки людей на планеті Земля, стільки й загадок. І тому ми живемо у світі Таємниць — збагненному і в той же час незбагненному.

Вченням Олени Блаватської Віра Крижанівська захопилася в ранніх своїх літах. Доктрину її добре знала, суть її цілком і повністю поділяла. Людство, досягнувши сучасної цивілізації, втратило Мудрість свого дитинства, воно осиротіло, коли Великі Посвячені, давши можливість самостійно розвиватися, перестали спрямовувати його розвиток. Але розум земний мало чого досягнув в розумному облаштуванні життя, воно як і раніше потребує радників. Ось чому час од часу Вчителі і посилають у світ своїх посередників — з просвітницькою метою. Блаватська і вважала себе наділеною такими повноваженнями, таким собі місіонером планети Земля, здатним принести людям світло екзотеричної істини, яка відкриє людству справжні його можливості — перш за все, психологічні. Тому й запевняла, що пером її водить якась мудра сила. Ось чому, як би вона не хворіла, все швидко закінчується чудесним зціленням. Після чого вона заявляла, що до неї приходив Учитель, він і поставив її на ноги. Так було й останнього разу. Учитель буцімто запропонував Олені Петрівні на вибір: "або померти і звільнитись (перед тим лікарі винесли їй чи не смертний вирок), якщо я того хочу, або жити ще і закінчити "Тайну доктрину". Він сказав, якими важкими будуть мої страждання і який тяжкий час мене чекає. Але коли я думала про тих людей, яким мені дозволено передавати вчення… я зважилась пожертвувати собою…"

Про такого Вчителя з астралу мріяла й Віра Іванівна. З молодих літ. Захоплюючись доктриною Блаватської та її послідовників, вона ідеї цих езотериків і пропагувала в своїх окультних романах. (Окультивізм — лат. таємний, прихований, — загальна назва містичних вчень, які вважають, що у світі існують таємничі надприродні сили, незбагненні для людського розуму, але доступні для пізнання вибраним, посвяченим, що володіють для цього необхідними знаннями та ритуалами). До всього ж Віра Іванівна з молодих літ теж була успішним медіумом. Історичні дані свідчать, що вона досить швидко стала авторитетним медіумом і на її спіритичні сеанси в Петербурзі збиралося багато відомих людей. (А втім, на подібні сеанси тоді була мода). Навіть сам Микола II їх іноді відвідував, дивуючись окультиським знанням тендітної і хворобливої на вигляд дочки покійного генерал— майора

артилерії. У вищому світі були певні, що Віра Іванівна вміє спілкуватися з душами небіжчиків і це приваблювало до неї любителів містики.

І романи, що вона їх писала французькою і які виходили в перекладі російською один за одним — коли ця хвороблива дівчина, а потім молода жінка, мадам Крижанівська, встигала писати? І твори її — що дивно — користувалися незмінним успіхом у читаючої публіки. (Як вона їх підписувала — про це трохи згодом). Пізніше її навіть назвуть першою письменницею— фантастом Росії, хоча це зовсім не так. Володимир Федорович Одоєвський (1803-1869) першим в Росії писав фантастичні твори, як той же роман-утопія "4338", тож Віра Крижанівська була однієї з перших фантастів Росії, але не першою.

Романи таємничої дами були не просто популярними, а — модними. Серед читаючої публіки було навіть ознакою поганого тону не читати творінь мадам Крижанівської. Вони написані на матеріалі Середньовіччя, імператорського Риму чи Давнього Єгипту. А ще в них було головне, що тоді і тепер приваблювало і приваблює читача і що треба письменнику для успіху: цікаві накрутки сюжетів, часом і карколомні, досить жива, легка мова, різні містичні тайни і звичайно ж чудеса, що їх щедро було в романах мадам Крижанівської — хоч відбавляй! І всі ніби ж достовірні. Фантастичні і в той час у такі чудеса хотілося вірити. І їм вірили, тож письменниця мала незмінний успіх. Що і треба для творця. До всього ж читачів вражало дивне знання письменницею реалії життя, його побуту тощо тих далеких часів. Звідки авторка, яка по-суті так ніде і не вчилася, знає те, що знають в основному історики і археологи? Тож не дивно, що авторку почали називати "таємничою дамою". Що теж сприяло її популярності. Вона володіла умінням створити навколо своєї особи загадкову ауру — без цього письменнику, навіть талановитішому, буває не пробитися до успіху.

Отож, успіх у читачів був і успіх великий — що ще треба? Але тогочасна російська критика чомусь вперто ігнорувала романи "таємничої дами". Ба, навіть не вважала її за письменницю. Гм-гм… Правда, в році 1899 на мадам Крижанівську раптом звернув увагу не хто

інший, як сам Максим Горький. На той час він видав перший двотомник "Нарисів та оповідань" (1898), що мав небувалий успіх у Росії і за рубежем. Двотомник швидко розійшовся і наступного року вийшло друге видання його творів, але вже в трьох томах. Того ж року він приїхав до Петербурга, де викликав чи не овації. Мав такий шалений успіх, який класикам російської літератури й не снився. В честь молодого, але вже неймовірно популярного і модного письменника влаштовували бенкети, літературні вечори і прізвище це у всіх було на устах. Його вітали метри з різних станів суспільства. Всі знали його легендарну біографію — Горький-босота, Горький-самородок, Горький-страждалець (він на той час вже встиг кілька разів побувати за революційну діяльність у тюрмах і був під наглядом поліції) — це тільки додавало йому популярності.

Це він, названий — не без підстав, — іконоборцем, пізніше, засновник соцреалізму і спілки письменників СРСР, стане радянською іконою.

Так ось, Максим Горький у своїй нашумілій роботі "Ванькіна література" (вже з самої принизливої назви зрозуміло про що піде мова) "довбонув" і популярну Віру Крижанівську. В пух і прах тоді розніс її прозу, звинувативши письменницю у всіх гріхах, а головно в тому, що вона, мовляв, орієнтується лише на малокультурного обивателя, що її твори — не висока, соціального ґатунку література, — а всього лише "бульварні розважалочки". І т. д. І т. п.

А втім, минуть роки і пролетарському класику теж дістанеться. Один з його недоброзичливців писатиме, що Горький, мовляв, "середній загалом письменник", уклав угоду з дияволом — ні більше, ні менше, і тому Горькому був даний успіх, якого за свого життя не знали ні Пушкін, ні Гоголь, ні Лев Толстой чи Достоєвський. Тому в нього було все: і гроші, і слава, і жіноча ласкава любов". Пролетарського класика навіть порівнювали з його ж героєм, "старцем лукавим" Лукою ("На дні"), який "брехав… але з жалю до нас, чорт візьми!". Сьогодні він один з найнепопулярніших класиків Росії. Не рятує його навіть і те, що

жовтневий переворот він свого часу вважав політичною авантюрою (про події 1917-1918 рр. він видасть книгу "Несучасні думки", де змалює жахливі картини здичавіння норовів в охопленому червоним терором Петрограді).

Хто зна, чи укладав радянський Буревісник спілку з дияволом, як то раніше утнув Фауст. Правда, німецький алхімік і астролог XVI століття дияволу продався не за здатність до літератури, як буцімто Горький, а — за молодість, силу й багатство та все ж... (Багатство і силу, себто вагу в суспільстві, дає й література). Взагалі, спілка Горького з дияволом — була вона чи ні — темна справа. А ось спілка з дияволом — чи з ким там? — Віри Крижанівської свого часу обговорювалась чи як не доконаний факт. Навіть з досить серйозними "доказами". Це після того, як історичні романи таємничої дами стали популярними — і не тільки своїми захоплюючими сюжетами. Один з критиків писав, високо поціновуючи роман "Цариця Хатасу", що мадам Крижанівська навдивовижку добре знає побут прадавніх єгиптян: "Може, навіть, краще, як прославлений історичний романіст Еберс". (Був такий).

До всього ж із зневажливою критикою Горького письменниці Віри Крижанівської не погодилась Французька академія наук. За надзвичайно точно переданий дух історичної епохи у своїх романах, особливо в творі "Залізний канцлер Давнього Єгипту" "таємній дамі" одноголосно було присвоєно титул — до речі, в тому році як її ганив Горький, — "Офіцер Французької академії" з врученням ордена "Пальма академії" в 1907 році. Тоді ж Російська академія наук не менш високо поцінувала її роман "Світочі Чехії" — виходить було за що? Виходить, її творчість все ж не була "бульварними розважалочками", хоч вона й не сягала класичних вершин. (Але й таких творів, як "Мати" вона теж не писала).

І все ж — "таємнича дама".

Чому — таємнича?

Це загадкове визнання прилипло до неї як письменниця розпочала серію (працездатність її й справді була титанічною! І це за слабкого загалом здоров’я!) фантастичних романів, "окультно-космологічних" за висловом самої авторки. Як бачимо, писала не просто багато, а відразу ж циклами! Чим не Бальзак — але лише по працездатності, — в спідниці! Містика якась!

І все ж варто сказати, що без містики в літературній творчості цієї дами не обійшлося.

Давньою історією та окультизмом Віра Іванівна захоплювалася чи не з дитинства. Коли дівчатка її віку гралися в ляльки, вона не розлучалася з "дорослими" книгами, особливе штудіювала праці істориків. Пам’ять у неї була пречудова, прочитане з ходу запам’ятовувала — цілими сторінками. (Вдома у них ще від батька зосталася добра бібліотека). Оскільки ж з юних літ вона не відзначалася здоров’ям, часто хворіла (до всього ж у неї виявився ще й хронічний туберкульоз — страшна хвороба, від якої тоді не було рятунку — як, між іншим, і нині його позбутися не просто), то з постелі бувало й тижнями не вибиралася. Тож не було б щастя, так нещастя допомогло. Ось тоді вона й захопилася історією, окультизмом та іншою містикою. Свято вірила в потойбічні та космічні сили, що саме вони убережуть її від зла земного світу та хвороб. І так у них вірила, що на тій вірі і трималася. Це зрештою і допомогло дівчині впоратися з хворобами.

А ще маленька Віруня (та й дорослою теж) вірила у свою особливу місію в цьому світі, що космічні сили — які саме, тоді вона ще гаразд і не уявляла, — неодмінно їй допоможуть здійснити її місію і високе покликання. Вона не така, як інші, вона прийшла у цей світ не просто жити, а й творити. Небачені книги. І космічні сили їй неодмінно допоможуть. І надихнуть на подвиг. Особливо астральні сили. (Астральний від лат. зоряний, переносно — неземний). На ті зоряні неземні сили вона і покладалася. Астральні культи були в ассирійців, вавілонян, єгиптян, фінікійців, арабів і ґрунтувалися на вшануванні небесних світил. Їм поклонялася й Віра. Астролатрія — служіння,

поклоніння зорям та іноді небесний тілам була її релігією. Як і астрологія. Все, що було пов’язане із зорями, було її світом. Ночами, в пітьмі кімнати в довгій сорочці підходила вона до вікна, у яке зазирали далекі зорі, молилася до космосу, що був її богом. Благала свого бога послати їй Вчителя (неодмінно з великої літери). Якби Віра Іванівна знала латиноамериканську поетесу Габріелу Містраль, то повторювала б рядки з її "молитви вчительки":

"Вчителю, зроби мою старанність постійною, а розчарування перехідним. Вирви з моєї душі нечисту спрагу помсти, яка все ще бентежить мене, дрібне бажаннячко протесту, яке виникає у мене, коли мене ранять. Хай не печалить мене нерозуміння і не засмучує забуття тих, кого я вчила".

І вона таки домоглась свого — Космос їй послав Вчителя. Це сталося — якщо вірити Вірі Іванівні, — в 1890-х роках. Звідтоді на обкладинках її книг і з’явилося загадкове прізвище: Рочестер. Авторка ставила його через дефіс після свого прізвища (іноді "Рочестер" авторка ставила в дужках після свого прізвища). Всі думали, що це її подвійне прізвище, або Рочестер — псевдонім, що його авторка додавала до свого прізвища. Як, приміром, сатирик Михайло Салтиков до свого родового прізвища додавав вигадане — Щедрін. І ніхто й не здогадувався, що Рочестер — то прізвище її Вчителя. З Космосу, з астрального світу, того Вчителя (по суті духа), покровителя і захисника, що його послали їй небеса.

Один з біографів письменниці так про її подвійне прізвище писав:

"Він (її Вчитель Рочестер — В. Ч.) повністю матеріалізувався, скорис—тавшись медіумічними здібностями самої Віри Іванівни і запропонував їй повністю віддати свої сили на служіння добру. Запропонував писати під його керівництвом. Фактично Рочестер — не псевдонім Крижанівської, а співавтор її романів..."

Ось так і не інак. І трудно збагнути: чого тут більше: фантазії, бажання позабавляти когось чи — правди?

Сама ж Віра Іванівна запевняла, що Рочестером "звуть астральну сутність, яка диктує мені ці твори. В стані надчуттєвого контакту він розповідає мені все про своє життя… Це я наполягла аби його ім’я було також указане… Він прожив незвичайні життя і може розповідати дуже багато…"

І знову ж не просто збагнути чого тут більше: фантазії чи бажання привернути до себе увагу, як до письменниці, що для творця вкрай необхідно, епатаж, хитророзумна гра — розігрування наївних, — чи суща правда? А матеріалізувався — якщо вірити самій письменниці, — її добровільний помічник і співавтор з нічого під час однієї з нічних молитв-благань послати їй Вчителя, що були звернені до астрального світу. Зненацька перед нею захилиталося повітря (чи переломився простір, чи один вимір "наїхав" на інший) і виникла не чітко окреслена фігура людини. Вона була прозора, просвічувалася наскрізь (тільки очі не поземному світилися). Фігура та — власне, обрис людської фігури, — звернулася до Віри телепатично: "Мене звати Рочестер. Я той, кого ти постійно викликаєш у своїх молитвах з астрального світу. Я буду твоїм Вчителем і Наставником. Допоможу тобі в творчості. Я розказуватиму, а ти записуватимеш мої історії, які й стануть твоїми творами. Ти станеш відомою письменницею. За умови, правда, що служитимеш добру. Добру і тільки добру. А про свою хворобу легень — забудь, її більше в тебе не буде. Віднині ти — здорова. Кожного разу, коли я знадоблюся тобі, коли ти відчуєш потребу в спілкуванні зі мною — викликай мене медитаціями — молитвами…"

Потім Вірі Іванівні здаватиметься, що це їй приснилося. Вона навіть переконуватиме себе: так, так, це їй приснилося. І все подальше спілкування з астральною сутністю на ймення Рочестер відбувалося наче уві сні і в той же час в реальності… (Чого було більше — сну чи реальності, вона так до кінця свого життя й не збагне).

Вона знала, що хвора і хвора серйозно. Знала також, що туберкульоз не виліковується, а отже вона — приречена. Але вилікувалася. Навіть без ліків і взагалі без допомоги медицини (та й чим лікарі могли її зарадити?) — силою лише духу свого. Після того, як почала спілкуватися — уві сні чи наяву, швидше на друге, — із загадковим пришельцем з астрального світу. Після того контакту із Вчителем, що згодом стали постійними, Віра Іванівна почала активно писати, здобула літературний успіх і забула про свою не вилікувану недугу — як її й не було. І це була не містика і не фантазія багатої на уяву жінки. Просто Віра Іванівна дуже вірила в астральний світ і той світ її і порятував, прославши їй Вчителя-рятівника. Її біографи зазначають: факт вилікування Віри Іванівни від не вилікуваного тоді туберкульозу — "достоту відомий факт". І додають: хоч астральний світ і сьогодні вважається для нас невідомим і недоступним для наукового вивчення (за скептиків і невір не говоримо), але він є. А що ми в нього не віримо, то це наші проблеми. "Завжди легше не вірити в те, чого не можеш збагнути" — слушно зауважує один із дослідників цього питання. Гм-гм… Здається, так. Ми вперто не віримо в те, що не здатні збагнути і пізнати. Відкидаємо з порогу те, що є загадкою для нас і здається нам містикою. А треба всього лише вірити, бути впевненим і переконаним у тому, що віриш. А хто сам собі не вірить, то й не здатний відкрити щось незвичайне. А в кого віра — той і перемагає. Постулат відомий ще з пра— прачасів. Треба вірити і тоді, коли інші не вірять і віра твоя невдовзі окупиться сторицею.

Звідтоді Віра Іванівна творила на пару — удвох з Рочестером, незбагненно якою сутністю з астрального світу. (Очевидно, він добре знав французьку, адже саме цією мовою в оригіналі написані всі романи Крижанівської).

Який у вчителя був справжній вигляд Віра Іванівна не знала. Мабуть, справжнього його вигляду вона, як людина земна і збагнути б не могла. Щоб їй легше його було сприймати, він і з’являвся їй в образі земної людини, хоч і прозорої на вигляд.

Все її життя звідтоді — наче містика. Принаймні, було і залишилося окутаним містичним ореолом. Але це для сторонніх. Для неї ж то була не містика, а справжня сутність. Завдяки Рочестеру вона й стала відомою літераторкою — це з її свідчень. А як там було насправді — хто тепер скаже. Та й письменнику, який хоче мати успіх, міф завжди потрібний. Чим загадковіший, тим краще.

Один з її знайомих — теж, до речі, літератор, — ось як описував — повіримо йому на слово, — процес творчості Крижанівської (це коли вона писала свої окультні романи):

"Часто під час розмови вона зненацька вмовкала, злегка бліднула і, проводячи по лицю рукою, починала повторювати одну і ту ж фразу: "Швидше олівець і папір". Як завжди в цей час Віра Іванівна сиділа в кріслі за маленьким столиком, на якому незмінно лежав олівець і пачка паперу. Голова її злегка відхилялася назад, напівзаплющені очі спрямовані на одну невизначену точку. І раптом починала писати, не дивлячись на папір. Це було справжнє автоматичне письмо… Стан трансу тривав 20-30 хвилин, після чого Віра Іванівна як завжди впадала в непритомність… І щоразу письмові передачі закінчувалися одним і тим же підписом: "Рочестер". Це прізвище і сприймали за псевдонім…"

Стан трансу, себто процес творчості — автоматичне писання, — у Віри Іванівни, якщо вірити очевидцю, тривав хвилин 20-30. Треба думати за день. За таких темпів (лише якихось 20-30 хвилин щоденної праці) процес творення роману може зайняти 2-3 роки і більше, це за умови щоденної праці — 365 днів на рік, що дасть приблизно 365 сторінок. Теж на рік. Процес творення роману, цього найскладнішого жанру літератури, відбирає навіть у плодовитих письменників багато часу. І це за умови щоденної праці по 8-10 і більше годин на добу. А тут всього лише якихось 20-30 хвилин — їх замало навіть для новелістики, навіть для поета це дуже крихітний час. І в той же час Віра Іванівна видавала роман за романом, писала їх циклами, серіями, для створення яких 20-30 хвилин щоденної праці — бодай і в стані трансу, — було явно замало. То коли вона встигала циклами і серіями писати свої твори? Загадка.

Знайомі довго не хотіли сприймати Крижанівську за письменницю. І на те були свої підстави: Віра Іванівна ніби ж не мала ніяких літературних талантів (хоча хто докаже, що не мала?), а зненацька стала авторкою популярних — складних за матеріалом і побудовою — історичних романів, що читалися із захопленням. Видавці ганялися за її новими творами. Вони були неодмінне жваво написані, повні цікавих сюжетних перипетій, різних містичних таємниць і чудес. І разом з тим така переконлива правда, неймовірне знання побуту та реалій життя тих вже віддалених часів, що їх не всі і спеціалісти знали. Звідки це в неї, пересічної загалом петербурзької дами? Чи не тому її постійно намагалися "вивести на чисту воду" — чим більшим успіхом користувалися її романи, тим більшим було бажання її "викрити". (В чому саме — цього ніхто не знав, але намагалися "викрити"). До всього ж авторка була непрактичною в житейських справах, часто губилася, не могла розібратися у звичайних речах. Врешті-решт вчені якось влаштували їй чи не допит, під час якого письменниця не змогла багато чого пояснити з того, про що вона писала у своїх романах.

— Звідки ви це знаєте? — доскіпувалися перевіряючі.

— А хто вам сказав, що я знаю? — щиро дивувалася письменниця.

— Але ж ви про це… пишете?

— Хіба то я пишу? — все так же дивувалася Віра Іванівна. — Я лише беру олівець до рук, зосереджуюся. А далі воно само пишеться. Я лише встигаю водити олівцем по папері, а відповідає історичній правді те, що я пишу, чи не відповідає — я не знаю… Як ось і те, що я сьогодні написала…

Якось аркуші з її описами містичної містерії, що відбувалася в святилищі Амона-Ра в Абідосі (вона тоді саме працювала над черговим історичним романом з життя Давнього Єгипту) показали відомому на той час єгиптологу Франк-Каменецькому. Він засвідчив, що авторка

описала обряд відомий з папірусів, що зберігаються в Британському музеї і в нас, у Росії, як і в самій Англії по-суті нікому не відомі…

— Це мені продиктував Рочестер, — зізналася авторка. — А так воно чи ні — я не відаю…

— Виходить, повідомлення з того світу? — здивувався єгиптолог. — Гм-гм… Все це, даруйте, містика, а я не прихильник різних… забобонів, але… Дані, що їх буцімто передав вам… як його, Рочестер? — насправді є правдиві і відповідають історичним реаліям. Він досить освічений і знаючий ваш співавтор, адже, смію запевнити, таке придумати неможливо. Треба жити в Давньому Єгипті, щоб знати такі деталі…

Після такого резюме відомого єгиптолога Крижанівську більше не перевіряли на предмет того, правдиво вона пише чи вигадує… Виявилось, що її писання не є фантазія, а точні історичні реалії, мало кому — крім дуже вузького кола єгиптологів, — відомі…

Правдою виявилися її численні пророцтва — звідки вони в неї бралися? Невже ця дама читала Книги Доль чи майбутніх події? Її пророцтва стосувалися не лише окремих осіб, а й усього людства, планети і життя на ній. Вона передбачала, що змінюватиметься температура планети, віщувала, що в третьому тисячолітті води заллють землю. І хоч зникнуть різні фізичні хвороби, але людство буде страждати від багатьох психічних епідемій. У її романах, що їх вона писала у співавторстві з якимось духом (астральною сутністю на ймення Рочестер) — всепланетна боротьба божественних і сатанинських сил добра і зла, твори переповнені потаємною силою людини і Космосу тощо. А ще в її творах якось органічно поєднувалася науково-фантастична лінія спіріуалістичною (духовна субстанція, яка не залежить від матерії — на спіритуалізмі базуються всі релігійні вірування), реінкарнація свідомості й душ (особливо в історичній серії, хоча б у тій же "Цариці Хатасу").

Її твори переповнені найцікавішими ідеями і темами. Наприклад, тема телепортації, як спосіб подорожі в космосі чи не вперше в літературі підняла вона, Віра Крижанівська зі своїм співавтором Рочестером.

В романі "Смерть планети" — це її тема, загибель людства, передбачено багато чого з нашого нинішнього життя, особливо з екології, воєн, нищення природи, занепад духовності тощо. "Хай не подумає читач, що автор писав під впливом якогось пекельного комплексу. Хай гляне він допитливим і тверезим поглядом навколо — тоді ясно побачить зачатки тих жахів, які розквітнуть в майбутньому", — це з її послання майбутньому людству.

Аж надто детально у своїх пророцтвах описала письменниця те, що ще тільки-но мало відбутися в Росії після 1917 року. Початок XX століття, застерігала вона, це боротьба Революції і Царства. Революція, на жаль, переможе.

Во всем мне хочется дойти

До самой сути:

В работе, в поисках пути,

В сердечной смуте.

До сущности протекших дней,

До их причин,

До оснований, до корней,

До серцевины…

Це, здається, Борис Пастернак, його кредо.

Це було і її кредо, якого вона дотримувалася все життя, дошукуючись до першопричин, до коріння… І те, до чого вона дошукувалася, було жахливим. Це вона найпершою напророкувала Миколі II загибель від рук катів, застерегла своїх співвітчизників від "червоної чуми", що прийде в Росію в XX столітті, писала (застерігала?) про революцію криваву і страшну, про ту революцію, якої ще не було, але яка ось-ось буде, про руйнування храмів, диктатуру, що гряде тощо.

Здається, О. Блок у 1918 році застерігав: "Художнику треба знати, що тієї Росії, яка була — немає і ніколи її не буде. В цьому наша трагедія і рятунок для тих, хто приїде після нас".

Про це вона застерігала на 18 років раніше Блока, тільки на її застереження тоді не звернули особливої уваги. (А втім, якби й звернули — щоб від того змінилося?). Зрозуміло, що "велику жовтневу соціалістичну революцію", здійснену більшовиками вона не прийняла — не могла прийняти. Рятуючись від "червоної чуми" і терору більшовиків, що вона його передбачала ще на початку двадцятого століття, письменниця емігрувала в Естонію. (Пізніше Бунін зазначатиме, що "з Росії втікали всі, хто мав можливість втекти", це він, Бунін, побачить в революційній стихії образ звіра — "Окаянні дні").

Віра Іванівна втекла від більшовиків без зайвої копійки і без речей чи якихось статків. Роботи в Таллінні довго на могла знайти, доки не влаштувалася на лісопильню.

Перед смертю надто сумувала з того, що була позбавлена товариства однодумців, російських письменників, а відтак не було з ким навіть поспілкуватися і це надто гнітило і вкорочувало їй віку.

— Ніколи раніше не думала, що брак спілкування так боляче мучитиме мене й спустошуватиме, — скаржилась у ті дні невідомо кому.

— Я зробила непоправиму помилку. Емігрувати треба було не до Таллінна, а до Парижу.

Доходили чутки — навіть до Таллінна, що був тоді дещо тихим і патріархальним, — де у Франції осіло біля 150 тисяч емігрантів з Росії. Париж ледь чи не став російською літературною столицею, де перебувало стільки відомих письменників та діячів різних рангів. В той час, як вона, Віра Крижанівська, ще вчора популярна літераторка, таскала на лісопильні корзини з тирсою — і це вона, тамбовська дворянка! — в Парижі виникали різноманітні російські товариства, виходили газети і журнали… Там стільки було руських, що всюди чулася російська мова і навіть анекдот тоді виник: зустрічаються на бульварі в Парижі два руських… "Ну, як тобі тут живеться?" — "Нічого, жити можна, одна тільки біда: занадто багато французів".

Анекдот вже не таким і далеким був від тодішньої дійсності. Чи, принаймні, від менталітету росіян. Писав же О. Купрін — тоді теж емігрант, — на повному серйозі: "Прекрасний народ (французи), але не говорить по руському і в лавочці, і в пивній — всюди не по-нашому".

Віра Іванівна слухаючи сміховину, тільки зітхала.

— Не те місто я вибрала для еміграції, — скаржилась невідомо кому. — Не в Таллінн треба було втікати з червоного Петрограду, а в Париж… Але що тепер… Переїхати до Парижу немає вже ні засобів, ні сили. Доведеться тут віку вікувати — на березі Фінської затоки Балтійського моря. Тільки і лишилася ілюзія, що я буцімто забрала з собою батьківщину.

Батьківщини у неї вже не було. А з того краю, який вона вважала своєю вітчизною, надходили моторошні вісті — одна страшніша другої. Говорили про нечувану жорстокість нової влади, про безконечні страти… Шлях на батьківщину їй був назавжди заказаний. Хоч і близькій світ — на сході Естонія межує з Росією, але й близьку відстань їй не

подолати! Там Віру Іванівну чекала куля в потилицю в підземеллях Луб’янки. За те, що вона свого часу пророкувала з’яву "червоної чуми". Та ще захоплювалася окультизмом, містикою — замість того, аби вивчати марксизм-ленінізм…

Олександр Купрін, який скінчить свої дні в 1938 році в Ленінграді, ще перебуваючи в еміграції, куди він відступив разом з армією Юденіча і в 1920 році опинившись в Парижі, зауважуватиме, що помирати треба в Росії, дома, як звір, який іде помирати у свій барліг… Віра Іванівна і цього була позбавлена.

На той час її зв’язок з астральною сутністю на ймення Рочестер урвався — більше Віра Іванівна не писала.

— Для чого? — казала. — Все одно в мене немає за що видавати книжки. Кому вони зараз потрібні?

— Мамо, у тебе просто… просто меланхолія. Похмурий настрій, туга…

— Меланхолія, — як ехо повторювала мати. — Не пригадую, який саме із шекспірівських героїв заявляв, що меланхолія великої духом людини виражається в тому, що їй хочеться випити… Істино руський спосіб боротися з песимізмом та меланхолією. А мені так і випити не хочеться… Та й з духу мого вже нічого не зосталося. Розвіявся. Вийшов з мене, як повітря із зіпсованої кулі — пшик і все. В душі порожнеча… З літературою покінчено, батьківщини не маю — її окупували свої, але вороги, Вчителя свого з астралу я втратила — більше мене в цьому світі ніщо не тримає. Ось тобі й меланхолія, хоч я раніше ніколи такого темпераменту не мала. Ну, хіба може була до нього схильною…

Але жити треба було за щось, тож ходила на лісопильню, тягала корзини з тирсою — як очманіла. Лісопильня і пришвидшила її кінець. Хвороби, що здавалося, залишили її, після того, як погибіла на протягах

біля пилорами, швидко повернулися і урвали її життя. Ніхто не знав, що вона була колись такою популярною письменницею. Та їй і самій те здавалося золотим сном. Черговою легендою її життя. Померла в повній невідомості. За її труною йшло лише двоє — дочка Тамара та її приятель…

Не встигли могильники й горбик вивершити з мерзлого груддя (воно лунко гупало об домовину матері, Тамара до скону віку те гупання не забуде!), як завірюха його відразу ж і замела.

— Невже оце все, що залишилося від моєї матері? — прошепотілаТамара, — білий горбик в чужій країні?

— Лишилися книги Віри Крижанівської, — озвався приятель.

— А кому вони сьогодні потрібні?

— Сьогодні може й не потрібні, — приятель ледве ворушив змерзлими, посинілими, губами, що не слухалися його. — Але зима не вічна, відгуде, відшаліє та й поверне на весну. Так і в житті. Надійде час, коли твори Віри Крижанівської-Рочестер будуть перевидаватися… (Нині Віру Крижанівську-Рочестер хоче видають у Росії).

— Ви… вірите? Що колись такі часи настануть?

— Як тільки Росія одужає від червоної чуми.

— Але це станеться… якщо станеться, не за нашого життя.

— Можливо. Проте — буде. Неодмінно буде. В Росію ще повернеться свобода і демократія. Інтелігенція ще займе в ній належне їй місце. Пригадуєте, як у Пушкіна: "Товарищ, верь, взойдет она, звезда пленительного счастья…"

Віхола вже посилювалася, кладовище пірнуло в білий крутіж. Здавалося, світ білий щез, і щез назавжди. На душі було гнітюче і тяжко. Та ще безпросвітно. Приятель взяв Тамару під руку, міцно притис дівчину до себе.

— Ходімо… Вже вечоріє та й віхола посилюється — хоч би виплутатися з кладовища…

Згинаючись, долаючи спротив вітру, що жбурляв їм в обличчя жмені снігу, вони рушили з кладовища. Тамара ще раз оглянулась на білий горбик, що розчинявся, зникав у білій заметілі і їй здалося, що хтось біля нього стоїть… Людська фігура була якась нереальна, не чітка і наче просвічувалась. Крізь неї принаймні було видно ближні пам’ятники…

— Він! — сполошено і в той же час ніби обрадувано вигукнула Тамара. — Рочестер! Дух із зір, з астрального світу! Мамин Вчитель і співавтор по творчості. Примчав таки провести маму, хоч і спізнився…

Але приятель біля могили забутої письменниці нікого не побачив. Навіть не чіткої людської фігури.

— Вам просто… просто не дано бачити маминого Вчителя.

— Можливо. Але я вам вірю. Проте — ходімо, — приятель потягнув Тамару за руку. — Не вистачало нам ще містики. І де — на кладовищі. Та й що з того, що він з’явився? Покійницю з того світу вже не повернути. Навіть, пришельцю з астралу.

— Хто зна… Якби він встиг…

— Але він не встиг… Та й взагалі… Ми з вами дорослі люди. Все інше нам просто… просто здається. Та ще в таке вітряне й сніжне заметілля. Як писав поет, якого ми щойно згадували: "Буря мглою небо кроет, вихри снежные крутя, то как зверь она завоет, то заплачет как дитя…"

З білої круговерті, що шаліла все дужче і дужче, в якій геть потонув світ, і справді чулося якесь схлипування, ніби хтось скімлив чи за кимось жалкував, хтось стогнав, бурмотів… Чи когось проклинав. Виття, що переростало в звірине завивання, посилювалось, перетворюючись в різноголосий моторошний хор…

Ходімо Тамаро, — вкотре смикав її за руку приятель. — В таку віхолу — тільки біси і шаленіють. Це реальніше, ані якийсь там Рочестер з астралу… А якщо було що, то… Все загуло. Разом зі смертю Віри Іванівни, царство душі їй небесне, якщо вона і справді полинула до зір…

Через кілька кроків Тамара озирнулася — материної могили вже не було видно, кладовище потонуло в білому мороці. Рукою в рукавичці дівчина хотіла було перехреститись, але вітер відкинув її руку. І дівчина потішила себе тим, що мама й справді полинула до зір, до свого Вчителя… Чи він, з’явившись на кладовищі, де залишилося лише мамине тіло, забрав її душу з собою, до осяйних зір, що десь там, високо в небесах за хугою зими сяють величні і такі далекі, що простим смертним вони і вовік недосяжні…

Все життя "таємнича дама" прожила на тонкій, ледве видимій грані, що пролягла між реальністю і міражем. А втім, в реальності вона розпочала своє життя, в реальності його і завершила, лише творила в ірреальності, в тумані міражу, в цьому світі. Може вона, мадам Крижанівська, як і її велика наставниця, теж одна з найбільших обманщиць епохи? Але тим вона нам, зрештою, і цікава, тим вона нас і приваблює. Особливо, коли писала свої такі колись знані історичні та фантастичні романи, переповнені окультизмом, екзотеризмом та містикою. І писала їх буцімто, — а може, так і було насправді, хто нам тепер про це повідає достовірно? — з допомогою астральної сутності на ймення Рочестер. Але якщо Віра Іванівна і нас обманювала, дурила елегантно й вишукано, — то обман її чисто творчий. Це всього лише ілюзія того незбагненного процесу, що іноді в творця здійснюється справді з допомогою якихось неземних сил — чи не звідси й Геніальність? Чи не звідси те, що ми називаємо ТВОРЧІСТЮ?

До всього ж, захоплені чиєюсь творчістю, ми охоче даємо себе обманювати й охоче обманюємось — так цікавіше жити. Та й творчість без ілюзії і легкого серпанку містики не можлива в принципі. Справжня творчість, чарівництво при допомозі слів рідної мови. Справжня творчість загадкова і все ще незбагненна. Зрештою, ми багнемо казки, адже все життя, навіть ставши дорослими, перебуваємо — і це добре! — в КРАЇНІ ДИТИНСТВА, а отже — у МРІЇ і ФАНТАЗІЇ, ІЛЮЗІЇ й трохи в реальності. Тому і очікуємо чуда— юда…

— Не цокаймось, — застерегла Тамара приятеля, як вони, повернувшись з кладовища, геть закоцюблі, присіли пом’янути небіжчицю. — На поминках не цокаються…

Вже як пом’янули, приятель озвався:

— Коли небіжчиця впадала в непам’ять, то згадувала якесь мені мало— зрозуміле слово… Хвилиночку, зараз згадаю: тау… таума…

— Очевидно, тауматургію? Мама моя все життя була прихильницею теософії і взагалі, доктрини Блаватської. І все життя пропагувала теософію в своїх творах — крім екзотеризму, окультизму та містики. Так ось найважливішим елементом теософії є згадувана тауматургія. Означає це рідкісне слівце творіння чудес. На цьому тримається теософія. Проте на тауматургію за переконанням Блаватської здатні лише посвячені в таємниці теософії… Ті, хто вже досягнув надприродних можливостей у пізнанні й практичній діяльності. Себто такі вибрані, якою була сама Олена Петрівна. Мама моя — хай буде добре, — все життя поривалася до оволодіння тауматургією — здібністю творити чудеса, якими вона й хотіла ощасливити людство. Чи бодай трохи покращити йому життя.

Але наприкінці свого життя була засмучена. Що їй не вдалося виробити в собі таку надприродну можливість — творити для ближніх — не для себе — чудеса.

— Але ж вона дечого й досягла, буцімто Космос послав їй Вчителя.

— Це так, проте…

Сама вона не могла здобути надприродні можливості. А як вона багла подарувати людству чудо, як багла! Чуда, якого ми всі чекаємо все своє життя.

— Гм… — приятель довго мовчав, вертячи в руках порожню чарчину й одним вухом прислухаючись до січневої хуги, що розгулявшись над Балтійським морем, звалилася на Таллінн. — А як на мене, то… Віра Іванівна, як і її люба теософія, дещо помилялася. Як за великим рахунком. Ми, люди, вже є творцями чудес.

— Як це?

— Буття кожної людини, яка живе на земній кульці, що мчить з космічною швидкістю в крижаному безпросвітному мороці всесвіту, саме життя її вже є чудом.

Хіба не так?